

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШИНСЬКОГО»

ІРХІНА ЮЛІАНА ВАЛЕНТИНІВНА

УДК:378.013+179.9+370.711

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Одеса – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор

Карпова Елла Едуардівна

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»,
завідувач кафедри дошкільної педагогіки

Офіційні опоненти – доктор педагогічних наук, професор,

член-кореспондент НАПН України,

Кузьмінський Анатолій Іванович,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, ректор

кандидат педагогічних наук, професор

Пермінова Людмила Аркадіївна,

Мукачівський державний університет,
завідувач кафедри педагогіки і методики дошкільної освіти

Захист дисертації відбудеться „16” червня 2011 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.01 Державного закладу „Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського” за адресою: 65029, м. Одеса, вул. Ніщинського, 1.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу „Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського” за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий „___” травня 2011 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

О.С. Трифонова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У сучасних умовах вища освіта фахівців стає одним із найважливіших чинників прогресу і конкурентоспроможності суспільства. У Законі України «Про вищу освіту», документах Болонського процесу наголошується на запровадженні системи підготовки педагогічних кадрів для вищої школи через магістратуру. Професійна підготовка викладачів для вищої школи, здатних швидко й ефективно адаптуватися до мінливих умов соціуму, продуктивно працювати в інноваційних вищих навчальних закладах, сьогодні стає запорукою якості вищої освіти, важливим чинником її розвитку і прогресу.

Професійна діяльність викладача вищої школи вперше стала предметом наукового осмислення та педагогічного аналізу у 80-х роках ХХ століття (З. Єсарєва, Н. Ільїн, І. Ісаєв, Н. Кузьміна, Н. Степашев та ін.). Історичні й організаційні аспекти системи підготовки викладачів для вищих навчальних закладів, що склалася в Україні, Росії і за кордоном, розглядаються у працях В. Ащепкова, В. Антипова, В. Бабкіної, Н. Бачманової, А. Бусигіної, Б. Вульфсона, Н. Костіної, О. Коренькової, Р. Лозівського, Г. Матушанського, В. Рогінського, В. Сенашенко та інших авторів.

В Україні система підготовки педагогічних кадрів для вищих навчальних закладів передбачена Законом України «Про вищу освіту». У науковому аспекті вона розглядалась у контексті створення вітчизняної системи ступеневої освіти (В. Андрущенко, І. Бех, А. Богуш, І. Зязюн, М. Степко та ін.), формування педагогічної культури викладача вищої школи (О. Гура, В. Завіна, І. Ісаєв), розвитку його педагогічної майстерності (А. Кузьмінський, Б. Левківський), підготовки магістрантів до науково-дослідної діяльності (Г. Матушанський, Ю. Соляніков), використання у навчальному процесі вищої школи комп'ютерних технологій (Т. Громкова, Л. Пермінова), діалогу зі студентами (Н. Журавльова), визначення педагогічних умов розвитку творчого потенціалу майбутнього викладача вищої школи (Р. Цокур), формування його професійного іміджу (В. Іщенко), навчання основ математичної статистики (В. Павлова).

Ученими доведено, що в сучасних умовах принциповою для будь-якої професійної діяльності є її інтелектуалізація. Для викладача вищої школи, швидкість обробки інформації, відкритість свідомості до її постійного оновлення, здатність до змін і позитивне, толерантне ставлення до них сьогодні є однією з найбільш важливих характеристик професійної діяльності (Р. Абдєєв, В. Андрущенко, Н. Башмакова, І. Бех, Б. Гершунський, В. Кіпень, В. Кремень та ін.). Вітчизняні і зарубіжні вчені визначають толерантність як феномен, що є необхідною умовою продуктивної співпраці і взаємодії людей в умовах багатокультурного і різноманітного соціуму (А. Асмолов, В. Бойко, С. Братченко, В. Зінченко, В. Лабунська, Т. Скрипкіна, О. Реан). Проте у теорії і практиці підготовки майбутніх викладачів вищої школи вона не знайшла свого відображення.

Отже, суперечності, що виникли: між соціальною потребою щодо наявності в майбутніх фахівців з вищою освітою толерантності як особистісної якості і відсутністю науково обгрунтованих засад її формування; декларуванням толерантності як принципу організації взаємодії студентів і викладача в сучасній парадигмі вищої освіти і невизначеністю педагогічних засобів її забезпечення, й зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою частиною науково-дослідної теми кафедри дошкільної педагогіки «Професійне становлення педагога в умовах модернізації вищої освіти» (№ 0109U000188), яка входить до наукового плану роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Автором досліджувався аспект формування професійної толерантності в магістрантів як майбутніх викладачів вищої школи.

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 7 від 23 лютого 2006 року) і Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 6 від 27 червня 2006 року).

Мета дослідження: теоретично обгрунтувати й експериментально апробувати педагогічні умови формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність і структуру феномена «професійна толерантність майбутнього викладача вищої школи», уточнити поняття «професійна діяльність викладача вищої школи», «підготовка магістрантів до викладацької діяльності».
2. Схарактеризувати критерії, показники та рівні сформованості професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи;
3. Визначити і науково обгрунтувати педагогічні умови формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи.
4. Розробити експериментальну методику реалізації педагогічних умов формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи та виявити їх ефективність.

Об'єкт дослідження - підготовка майбутніх викладачів вищої школи в магістратурі.

Предмет дослідження – формування у магістрантів професійної толерантності.

Гіпотеза дослідження: формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи у процесі їхньої підготовки до професійної діяльності буде ефективною, якщо забезпечити реалізацію таких педагогічних умов: набуття досвіду самовизначення у цілях, змісті і способах викладацької діяльності; опанування навичок полісуб'єктного і діалогічного спілкування у процесі навчання; рефлексія педагогічної діяльності.

Методи дослідження. З метою визначення стану підготовки магістрантів до викладацької

діяльності у вищому навчальному закладі в теорії та практиці, розкриття сутності феномену «професійна толерантність викладача вищої школи» використовувався метод аналізу та узагальнення даних, представлених у науково-теоретичних і навчально-методичних джерелах, нормативних документах. Для виявлення якості підготовки магістрантів до викладацької діяльності у вищій школі використовувалися методи тестування та аналізу продуктів діяльності. Для визначення ефективності педагогічних умов формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи використовувався метод природного педагогічного експерименту і метод порівняння емпіричних даних, отриманих до і після формувального експерименту. З метою виявлення тенденцій, узагальнення емпіричних даних для кількісного та якісного аналізу, визначення їх достовірності було використано статистичні методи (кореляційний аналіз, коефіцієнт Стьюдента).

База дослідження. Експериментальне дослідження проводилося на базі підготовки магістрів за спеціальністю «Дошкільна освіта» ([8.01.01.01](#) - 8.01010101) в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Республіканському вищому навчальному закладі «Кримський гуманітарний університет». Усього у дослідженні упродовж 2006-2009 навчальних років було охоплено 275 магістрантів, з них у формувальному експерименті взяли участь 77 магістрантів.

Наукова новизна дослідження. *Уперше* визначено й науково обґрунтовано сутність феномена «професійна толерантність викладача вищої школи» та його структурні компоненти (когнітивний, емоційний, діяльнісний); педагогічні умови формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи (набуття досвіду самовизначення у цілях, змісті і способах викладацької діяльності; опанування навичок полісуб'єктного і діалогічного спілкування у процесі навчання; рефлексія педагогічної діяльності); визначено критерії оцінювання сформованості в майбутніх викладачів вищої школи професійної толерантності (усвідомленість та усталеність прояву) та її показники (обізнаність щодо складності, багатомірності реальності, варіативності її сприйняття, розуміння та оцінювання; відносності, неповноти та суб'єктивності власних уявлень і власної картини світу; визнання плюралізму, багатства й різноманітності індивідуального сприйняття та інтерпретацій, уміння вибудовувати і висловлювати різні погляди, відмовлятися від старих і сприймати нові; прагнення до вияву спільних позицій у поглядах і думках, подолання роз'єднаності та нетерплячості у ставленні один до одного; здатність до конструктивної взаємодії з різнодумцями; вміння домовлятися, узгоджувати позиції, досягати компромісу й консенсусу, оновлювати й удосконалювати власну діяльність); *схарактеризовано* рівні сформованості професійної толерантності в магістрантів (високий, середній, низький); *уточнено* зміст понять «професійна діяльність викладача вищої школи», «підготовка магістрантів до викладацької діяльності». Подальшого розвитку набули теорія і методика підготовки майбутніх викладачів вищої школи у магістратурі.

Практична значущість результатів дослідження полягає в розробці програми, методики організації роботи педагогічної майстерні для майбутніх викладачів вищих навчальних закладів з проблеми розробки навчальних курсів і створення їх навчально-методичного забезпечення; методики діагностики рівнів сформованості в майбутніх викладачів вищої школи професійної толерантності.

Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці індивідуальних програм підготовки магістрантів до викладацької діяльності, змісту навчальних курсів «Педагогічні технології підготовки викладача вищої школи», «Навчальний курс та методика його викладання у вищій школі», «Індивідуалізація та диференціація підготовки фахівця у вищій школі», практикумів та семінарів, що забезпечують індивідуалізацію навчального процесу у вищій школі; при розробці державних стандартів з підготовки магістрів, зорієнтованих на викладацьку діяльність у вищих навчальних закладах.

Результати дослідження впроваджувались у навчально-виховний процес Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського» (акт про впровадження № 208 від 01 лютого 2011 р.), Ізмаїльського державного гуманітарного університету (акт про впровадження №1-7/50 від 04 лютого 2011 р.), Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (акт про впровадження №20/32 від 04 березня 2010 р.), Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (акт про впровадження №04-11/175 від 17 лютого 2011 р.).

Достовірність результатів дослідження забезпечується адекватністю його методології, вихідних теоретичних позицій і наукового апарату загальноновизнаним науковим концепціям; використанням дослідницьких процедур і методів, адекватних предмету дослідження і його завданням; тривалістю дослідження, його географією та обсягом експериментальної вибірки; порівнянням експериментальних даних з масовою практикою підготовки магістрантів як майбутніх викладачів вищих навчальних закладів.

Апробація матеріалів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідалися й обговорювалися на I Міжнародному форумі «Сучасні тенденції у педагогічній науці України та Ізраїлю: шлях до інтеграції (11-12 травня 2010 р., Одеса), міжнародних науково-практичних семінарах-нарадах «Конфлікти та безпека» (25 листопада 2010 р., Одеса); «Освіта і наука: шлях до зближення та процвітання різних культур народів чорноморського басейну» (11 листопада 2010 р., Одеса); міжнародних («Удосконалення підготовки майбутнього педагога в контексті Болонської конвенції» (14-15 жовтня 2010 р., Мукачєво); «Освіта і наука в умовах глобальних викликів» (12-14 червня 2009 р., Сімферополь); «Tolerance as an Essential Teacher's Quality» (Горлівка, 2004)); всеукраїнських («Якість підготовки фахівців в умовах Болонського процесу» (Одеса, 2007), «Якісна початкова освіта: шляхи та умови вдосконалення» (Одеса, 2008)); міжвузівській («Студентські соціальні ініціативи: реалії та пер-

спективи (Одеса, 2009)) конференціях; науково-методичних семінарах і засіданнях кафедри дошкільної педагогіки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, 2006-2009).

Результати дисертаційного дослідження відображено в 10 публікаціях, з них 5 - у фахових виданнях, рекомендованих ВАК України.

Особистий внесок у роботі у співавторстві полягає в обґрунтуванні педагогічних умов формування толерантності у студентів молодших курсів.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний зміст дослідження викладено на 169 сторінках, включає 15 таблиць і 4 малюнки, що займають 4 сторінки основного тексту. Список використаних джерел літератури містить 304 найменування, з них 5 – іноземною мовою. Додатки подано на 25 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, сформульовано об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, висвітлено методи і базу дослідження, наукову новизну і практичну значущість, апробацію і структуру дисертаційної роботи.

У **першому розділі** «Теоретичні засади формування професійної толерантності в майбутніх викладачів вищої школи» подано ретроспективний огляд теорії і практики підготовки викладачів вищої школи, проаналізовано стан підготовки магістрантів як викладачів у теорії і практиці вищої школи, визначено сутність феномена «професійна толерантність майбутнього викладача вищої школи» та педагогічні умови її формування.

Ретроспективний огляд системи вищої освіти засвідчив, що упродовж XIX-XX століття у вищих навчальних закладах України, Росії, країн західної Європи і США корпус викладачів складався за рахунок відбору і залучення до викладацької діяльності молодих, найбільш перспективних у науковій діяльності випускників. Проведення науково-дослідної роботи і здобуття наукового ступеня вважалося достатнім для успішного здійснення викладацької діяльності. Майстерність у викладанні навчальних предметів набувалася через стажування молодих викладачів в інших вищих навчальних закладах під наставництвом знаних професорів, підвищення кваліфікації на спеціальних курсах і літніх школах, набуття власного досвіду роботи зі студентами.

Аналізуючи практичний досвід підготовки викладачів для вищої школи, накопичений у країнах СНД і за кордоном, встановлено, що він визначається тенденціями: диверсифікації цієї системи; варіативності у формах організації, змісті та технологіях навчального процесу; діяльнісного підходу до організації підготовки, її **практико-зорієнтованої** спрямованості. В останні десятиліття, незважаючи на дискусію відносно того, що первинно в діяльності викладача вищої школи,

- дослідження (одержання нових знань) чи викладання (трансляція знань), - значна увага звертається на його педагогічну складову.

Сучасні університети мають можливість цілеспрямовано готувати викладачів вищих навчальних закладів на базі магістерської освітньо-кваліфікаційної програми. Згідно з вимогами Болонського процесу, створення магістратури в системі вищої професійної освіти є одним із напрямів реформування системи підготовки кваліфікованих наукових та педагогічних кадрів у країнах СНД на пострадянському просторі. Проте, аналіз практики підготовки магістрантів у вищій школі засвідчив, що у країнах СНД професія «викладач вищого навчального закладу» не набула конституційного статусу. У вищих навчальних закладах практика підготовки магістрів здебільшого зорієнтована на спеціалізовану науково-дослідну діяльність, а підготовка до викладацької діяльності залишається другорядним завданням.

У дослідженнях учених сутність і структура професійної діяльності викладача вищої школи, її найбільш суттєві характеристики визначаються приналежністю до педагогічної сфери і фактично збігаються з професійною діяльністю вчителя (Н. Кузьміна, З. Єсарєва). Натомість на відміну від неї, професійна діяльність викладача є більш гнучкою і варіативною за своїм змістом, способами здійснення, оскільки визначається мінливими актуальними потребами суспільного виробництва, станом науково обґрунтованих уявлень про його зміст і технології. На вимогу і з метою задоволення цих потреб викладач здійснює свою діяльність, відтворюючи у змісті предмета, меті і засобах навчання студентів власні уявлення про те, як краще підготувати їх до виконання певної професійної діяльності. Отже, викладацька діяльність є різновидом професійно-педагогічної діяльності, яка здійснюється в умовах вищого навчального закладу з метою підготовки студентів до певної професії. Викладацька діяльність, поряд з науково-дослідною, складає структуру професійної діяльності викладача вищої школи.

У низці документів ЮНЕСКО провідною ознакою вищої освіти відзначено постійне зростання вимог щодо якості професійної діяльності фахівців, яке забезпечується за принципами «допоможи собі сам» і «зроби себе сам» або «виробництво себе». Відображені в положеннях Болонського процесу, цілі освітнього процесу у вищій школі спрямовані на формування суб'єктної позиції студентів, надання їм можливості для самостійного вибору, індивідуального просування й самооцінки результатів навчання у вищому навчальному закладі. Не менш важливими є урахування особливостей професійної діяльності фахівців у сучасному виробництві, що базується на взаємодії представників різних культур, традицій і новацій, постійній зміні виробничих і життєвих ситуацій, для яких нестабільність, непередбачуваність є нормою. За цих умов усвідомлення себе у професії передбачає наявність у фахівців будь-якої сфери діяльності особливої якості - толерантності, в якій інтегруються всі вияви ціннісних настанов та орієнтацій особистості.

Науковці розглядають толерантність як готовність і здатність людини жити і конструктивно діяти в різноманітному й мінливому світі і визначають її складовою стратегічної мети сучасної

освіти (А. Асмолов, Н. Башмакова, І. Бех, В. Бондар, О. Гура, В. Кремень та ін.). Для педагогів толерантність стає особливою якістю, яку вони набувають завдяки власних зусиль у виборі життєвих і професійних цінностей (С. Батракова, Є. Бондаревська, А. Кузьмінський). Важливим для розуміння сутності толерантності є плюралізм у поглядах, цінностях і способах поведінки, об'єктивно зумовлений природою людини та різноманіттям її стосунків з реальним світом. У сучасних російських (С. Братченко, Г. Матушанський та ін.) і вітчизняних (Б. Левківський, О. Мороз, П. Лушин) наукових джерелах толерантність характеризується як важлива характеристика життєвої позиції зрілої особистості, що має власні цінності та інтереси, які вона при необхідності відстоює й захищає, але водночас здатна з повагою ставитися до позицій і цінностей інших людей при взаємодії й співробітництві.

Отже, толерантність у дослідженні характеризується як певна професійна позиція педагога, що виявляє його ставлення до інших учасників педагогічного процесу, способи відтворення цього ставлення у цілях і методах взаємодії і визначається як важлива професійна якість викладача вищої школи, що нівелює претензії на одноосібне володіння істиною, визнання за студентами права на власну думку, вільне самовизначення і власну відповідальність.

Професійна толерантність майбутнього викладача вищої школи, виступає інтегральною характеристикою, яка визначає спрямованість і принципи взаємодії зі студентами, залученими до сфери його професійної діяльності, зумовлює їхній розвиток як суб'єктів навчального процесу. У контексті взаємодії викладача вищого навчального закладу і студентів її наявність забезпечує можливість активного опанування різноманітних способів пізнавальної діяльності, вільний і відкритий доступ до нової інформації, її пошуку і обговорення. Реалізація толерантності у професійній діяльності викладача вищої школи відбувається відповідно до принципів рівноправності, демократії, гуманізму, на яких він свідомо вибудовує взаємодію зі студентами в процесі їхнього навчання.

Структура професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи складається з когнітивного, емоційного і діяльнісного компонентів. Когнітивний компонент професійної толерантності викладача вищої школи виявляє його ставлення до розмаїття і ймовірного характеру змісту інформації, на базі якої формуються його знання про предмет і засоби власної педагогічної діяльності; предмет, якого він навчає студентів, цілі, способи, форми і методи його опанування. Емоційний компонент характеризує готовність співпрацювати і взаємодіяти зі студентами різних здібностей, життєвих і професійних ціннісних орієнтацій, типів і рівнів розвитку мислення, загальної культури тощо. Діяльнісний компонент у професійній толерантності викладача вищої школи виявляється у здатності конструювати і здійснювати навчальний процес з урахуванням різноманіття настанов і рівнів підготовленості студентів, постійного оновлення інформації, що визначає зміст та способи їхньої підготовки до професійної діяльності, мінливості уявлень про найбільш доцільні й ефективні способи організації такого навчання.

Важливим моментом, що визначає сутність професійної толерантності викладача вищої школи, є те, що вона формується і розвивається за певних соціальних умов і завдяки власним зусиллям особистості. З урахуванням участі самосвідомості особистості у створенні «Я-концепції», регулюванні її діяльності і поведінки, відповідно до принципу саморегуляції (К. Абульханова-Славська, Р. Бернс, С. Рубінштейн) було визначено такі педагогічні умови формування у майбутніх викладачів вищої школи професійної толерантності: набуття досвіду самовизначення у цілях, змісті і способах викладацької діяльності; опанування навичок полісуб'єктного і діалогічного спілкування у процесі навчання; рефлексія педагогічної діяльності.

У **другому розділі** - «Експериментальне дослідження ефективності педагогічних умов формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи» - визначено критерії, показники професійної толерантності, методики їх діагностування, схарактеризовано рівні сформованості професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи, висвітлено зміст експериментальної роботи, результати констатувального і формувального етапів експерименту та їх аналіз.

Наявність і ступінь розвиненості в магістрантів професійної толерантності виявлялася за критеріями усвідомленості та усталеності відтворення. Обираючи критерії, ми виходили з того, що ця інтегральна риса особистості може функціонувати за кількома типами (інтуїтивна, пасивна, свідомо активна), які відтворюються у взаємодії у формах діалогу, співпраці, опікування. Саме у взаємодії зі студентами реалізуються когнітивний, емоційний і діяльнісний компоненти професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи.

Перед початком і після завершення формувального етапу експерименту було проведено діагностувальні зрізи. Для вирівнювання якісного складу експериментальних груп використовувались дані, що засвідчували рівень їхньої освіти до вступу до магістратури (бакалавр, спеціаліст); наявність досвіду педагогічної діяльності; особистісну спрямованість; наявність комунікативної толерантності, емпатійності і відкритість до змін (ригідність/мобільність).

Оцінювання наявності в магістрантів – майбутніх викладачів вищої школи професійної толерантності здійснювалось за результатами розробки і захисту проектів навчальних програм і навчально-методичного забезпечення до курсу «Дошкільна педагогіка», що входить до сфери їхньої предметної спеціалізації; проведення лекційних і семінарських занять з цього курсу під час педагогічної практики та матеріалів самоаналізу. При вивченні продуктів педагогічної діяльності магістрантів ураховувалось: яким чином у плануванні і методиці реалізації завдань навчального курсу, в оцінюванні його результатів представлені студенти - учасники навчального процесу; яку роль і функції для них передбачено при виборі технології організації навчального процесу, створенні його методичного забезпечення; на яких принципах вибудовуються відносини викладача і студентів у навчальному процесі, і в яких формах.

Методичні матеріали, зібрані за результатами підготовки до викладацької діяльності і її ви-

конання під час педагогічної практики магістрантів, використовувались для виявлення рівнів сформованості у них професійної толерантності. За ступенем її прояву, вони були схарактеризовані таким чином: високий (свідома, усталена толерантність), що базується на свідомому плануванні й організації у процесі навчання рівноправного діалогу викладача і студентів для досягнення спільної мети – набуття певних знань, відповідних умінь і навичок; відкритості до змін у змісті навчальної інформації, способах її опанування; позитивному ставленню до цих змін і гнучкому реагуванні на них; середній (спонтанна вибіркова толерантність), що припускає надання студентам певної свободи у виборі засобів і форм навчання при збереженні за викладачем незаперечного права на володіння істинним (правильним) знанням, вибіркоче і пасивне ставлення до змін, інтуїтивне і спонтанне реагування на них; низький (пасивна інтуїтивна толерантність), що базується на відтворенні права викладача на одноосібне володіння істиною (правильним знанням) і авторитарне керування студентами в процесі її опанування, які присутні в його діяльності як об'єкти навчання, протидія будь-яким змінам у власних поглядах, знаннях, діях і поглядах інших.

За результатами констатувального експерименту було виявлено, що високий рівень зі свідомою активною професійною толерантністю був властивий 5,2% магістрантів, середній зі спонтанним і випадковим проявом - 49,4%, низький із пасивним проявом – 44,1%. У 1,3% магістрантів була виявлена інтолерантність.

Формувальний експеримент здійснювався упродовж навчального року і був організований у формі педагогічної майстерні. Змістом, на опрацюванні якого відбувалося формування у магістрантів професійної толерантності, виступила організація їхньої професійної діяльності як викладачів вищої школи. У контексті цієї діяльності навчальний предмет «Дошкільна педагогіка» усвідомлювався як основний інструмент, за допомогою і на підставі опрацювання якого викладач має можливість розвивати мислення студентів, формувати їхній світогляд і свідомість, готувати до виконання відповідної професійної діяльності.

Обираючи для проведення формувального експерименту форму педагогічної майстерні, ми виходили з того, що вона дає магістрантам можливість виявити й реалізувати індивідуальні інтереси і здібності; власні потреби в отриманні знань і набутті нового досвіду навчання; незалежність і цілеспрямованість, здатність організувати себе на досягнення особисто значущих цілей; реалізувати власний життєвий досвід у критичному осмисленні цілей і цінності навчання, оволодінні навичками самонавчання; практично перевірити ефективність свого попереднього досвіду в навчанні тощо.

Робота в педагогічній майстерні складалася з кількох етапів. Перший етап був присвячений уведенню магістрантів у ситуацію самовизначення щодо змісту і цілей професійної діяльності викладача вищої школи при викладанні студентам курсу «Дошкільна педагогіка»; другий – переконанню їх у правомірності різноманітних підходів щодо визначення і розробки виклада-

чем змісту і структури цього навчального предмета, логіки його опрацювання; третій – узагальненню набутого досвіду самовизначення у сфері пошуку цілей і сенсів професійної діяльності при викладанні студентам дошкільної педагогіки і оцінюванні його ефективності для власного розвитку і становлення як викладача-професіонала.

Перша педагогічна умова формування у магістрантів професійної толерантності - набуття досвіду самовизначення у цілях, змісті і способах викладацької діяльності - була реалізована у процесі обговорення з магістрантами в педагогічній майстерні проблеми розробки програми навчального курсу «Дошкільна педагогіка», визначення його змісту, структури і логіки подання студентам. Магістранти створювали інформаційну базу щодо чинних навчальних програм з дошкільної педагогіки, змісту і структури навчальних посібників і підручників з цього предмета, укладених різними авторами в різні роки; навчалися здійснювати їх порівняльний і критичний аналіз.

Обговорювалися такі питання: наскільки чинні програми й підручники узгоджені з іншими нормативними навчальними курсами, що входять до навчальних планів підготовки студентів за спеціальністю «Дошкільна освіта»; цілями і змістом цих навчальних предметів; потребами реальної практичної професійно-педагогічної діяльності студентів як майбутніх вихователів; якою мірою заявлені в них цілі забезпечуються змістом навчального курсу і логікою його висвітлення; які чинники впливають на розробку викладачем навчального курсу, і що визначає його ефективність у процесі підготовки студентів до майбутньої професійної діяльності вихователя у дошкільному навчальному закладі.

Під час опрацювання навчальної інформації, методичних матеріалів, поданих у підручниках і посібниках з дошкільної педагогіки, магістранти переконувались у можливості структурування змісту навчального курсу за різною логікою, наявності різних позицій авторів щодо визначення його цілей і завдань, різноманіття у тлумаченні педагогічних термінів і понять, постійному оновленні їх змісту та способів інтерпретації тощо. Результати роботи магістрантів як майбутніх викладачів вищої школи на цьому етапі було відображено в розроблених ними проектах навчальних програм з курсу «Дошкільна педагогіка», які відрізнялись за своїми цілями, завданнями, структурою, змістом, набором ключових понять.

У процесі реалізації першої педагогічної умови відбувалась актуалізація наявного в кожного магістранта досвіду підготовки за спеціальністю вихователя дошкільного навчального закладу. Критичне осмислення спроб створити навчальну програму з дошкільної педагогіки на підставі того, чого вони навчалися під час підготовки до професійної діяльності вихователя дошкільного навчального закладу, поступово підводили магістрантів до усвідомлення необхідності спеціального навчання нової викладацької діяльності. Рефлексія і критичний аналіз набутого досвіду стимулювали їхню внутрішню готовність до змін і вмотивовували навчання основ викладацької діяльності.

Друга педагогічна умова – опанування навичок полісуб'єктного і діалогічного спілкування у процесі навчання – забезпечувалася роботою педагогічної майстерні як дискусійного клубу, де кожному магістранту надавалося право презентувати і захищати свій власний проект навчальної програми з курсу дошкільної педагогіки, методики його опрацювання зі студентами. Під час створення і обговорення таких проектів магістранти навчалися коректно і конструктивно аналізувати й оцінювати власні розробки і роботи однокурсників, пропонувати шляхи їх удосконалення, знаходити в них спільні риси і принципові відмінності, прогнозувати ймовірні результати навчання студентів і оцінювати їх ефективність у контексті майбутньої практичної діяльності в ролі вихователів дітей дошкільних навчальних закладів.

На підставі набутого досвіду розробки навчальної програми з курсу «Дошкільна педагогіка», її критичного аналізу, в магістрантів складалося власне уявлення про те, як правильно створювати такий продукт, за яким алгоритмом практичних дій. Вони на власному досвіді переконувались у тому, що в розробці навчального курсу обов'язковим є: узгодження змісту з визначеними викладачем цілями і завданнями; упорядкування самого змісту за певною логікою і відповідно до набутої студентами бази уявлень про предмет і засоби їхньої професійної діяльності на посаді вихователів дошкільних навчальних закладів, рівня їхньої освітньо-кваліфікаційної підготовки (молодший спеціаліст, бакалавр).

Усвідомленню магістрантами уявлень щодо вирішення практичних завдань викладацької діяльності, пов'язаних зі створенням навчальної програми і методики викладання дошкільної педагогіки студентам, коректуванням і уточненням їх змісту сприяли презентація власних розробок однокурсникам, проведення відповідно до цих розробок лекційних і семінарських занять упродовж педагогічної практики.

Третя педагогічна умова – рефлексія педагогічної діяльності була обов'язковою складовою підсумку, якого доходили магістранти після кожного заняття у педагогічній майстерні. Реалізація цієї умови забезпечувалась пошуками магістрантів відповідей на запитання: що спонукало їх до певних міркувань під час розробки педагогічного проекту? У чому вони полягали? Які підстави були обрані для певної дії, вирішення конкретного завдання тощо. Обговорення таких питань постійно привертало увагу магістрантів до аналізу і усвідомлення логіки власних дій, що поступово оформлялись у певний алгоритм професійної діяльності викладача з побудови змісту і структури навчального предмета, визначення його цілей, завдань, пошуку і використання для їх досягнення адекватної методики роботи зі студентами. Підсумком цієї роботи стали створені магістрантами проекти навчальних програм і навчально-методичного забезпечення курсу «Дошкільна педагогіка» у формі текстів лекцій, комп'ютерних презентацій, методичних порад студентам, педагогічних словників з ключових понять тощо.

За результатами прикінцевого етапу експерименту було виявлено, що основна кількість магістрантів досягла середнього рівня професійної толерантності (61,0%), прояв високого і ни-

зького рівня професійної толерантності було зафіксовано в однакової кількості магістрантів – по 19,5%. Інтолерантність не була виявлена в жодного магістранта. Загалом після формувального етапу експерименту в магістрантів спостерігалася тенденція до більш усталеного і свідомого прояву професійної толерантності під час роботи зі студентською аудиторією.

За результатами кореляційного аналізу після формувального експерименту найбільший сильний і прямий зв'язок спостерігався між розвитком у магістрантів ригідності і комунікативної толерантності (0,94); професійною толерантністю і емпатійністю (0,76). Дещо менший зв'язок було виявлено між спрямованістю на справу і професійною толерантністю (0,6). Були виявлені зворотні кореляційні зв'язки, серед яких найбільш сильними є зв'язок між ригідністю і професійною толерантністю (-0,86), спрямованістю на спілкування і спрямованістю на справу (-0,84). Майже однаковий за величиною було встановлено зворотній зв'язок між комунікативною і професійною толерантністю (-0,82), ригідністю і емпатійністю (-0,83).

Отже, результати формувального експерименту підтвердили ефективність визначених і обґрунтованих педагогічних умов формування у майбутніх викладачів вищої школи професійної толерантності.

Здійснене в дисертаційному дослідженні узагальнення теоретичних та експериментальних даних щодо формування у майбутніх викладачів вищої школи професійної толерантності дало підстави дійти таких **висновків**.

У дисертації розглянуто проблему підготовки майбутніх викладачів вищої школи в магістратурі, визначено педагогічні умови формування у них професійної толерантності.

1. Аналіз теорії і практики підготовки магістрантів у країнах СНД засвідчує, що професія «викладач вищого навчального закладу» знаходиться у процесі становлення і не набула ще конституційного статусу. У більшості вищих навчальних закладів практика підготовки магістрів зорієнтована на спеціалізовану науково-дослідну діяльність, що забезпечує підготовку наукових кадрів з найбільш талановитих студентів. Підготовка до викладацької діяльності відбувається шляхом накопичення практичного досвіду. В останні десятиріччя ХХ століття відповідно до вимог Болонського процесу і створення системи підготовки магістрантів в освітніх системах країн СНД і за кордоном увага звертається на педагогічну складову професійної діяльності викладача вищої школи.

2. Сутність професійної діяльності майбутніх викладачів вищої школи зумовлюється її приналежністю до сфери педагогічної діяльності. Специфіка викладацької діяльності визначається актуальними потребами суспільства, на вимогу яких вона здійснюється, рівнем розвитку його виробництва і суспільних відносин. Цілі сучасного освітнього процесу вимагають такої організації професійної діяльності викладача вищої школи, що сприяє формуванню суб'єктної позиції студентів, їхньому самостійному вибору і індивідуальному просуванню до результатів навчання. Під підготовкою магістрантів до викладацької діяльності розуміємо цілеспрямоване навчання

плануванню і організації навчального процесу у вищій школі, створенню його навчально-методичного забезпечення, опанування принципів і технологій взаємодії зі студентами, контролю якості здобутих результатів.

3. Професійна толерантність – це певна професійна позиція викладача, що виявляє його особистісне ставлення до інших учасників педагогічного процесу, способи його відтворення у цілях і методах взаємодії. Під професійною толерантністю розуміємо якість особистості викладача вищої школи, що передбачає виключення його претензії на одноосібне володіння істиною, визнання за студентами права на власну думку, вільне самовизначення. Професійна толерантність майбутнього викладача вищої школи виступає інтегральною характеристикою, що визначає спрямованість і принципи взаємодії зі студентами, залученими до сфери його професійної діяльності, зумовлює їхній розвиток як суб'єктів навчального процесу. У контексті взаємодії викладача вищого навчального закладу і студентів вона забезпечує можливість активного опанування різноманітних способів пізнавальної діяльності, вільний і відкритий доступ до нової інформації, її пошуку і обговорення. Способом реалізації професійної толерантності в діяльності викладача вищої школи є принципи, на яких він свідомо вибудовує взаємодію зі студентами у процесі їхнього навчання, та технології, які він обирає для реалізації цих принципів.

4. Обґрунтування педагогічних умов формування в магістрантів як майбутніх викладачів вищої школи професійної толерантності здійснювалося за принципом саморегуляції. З урахуванням участі самосвідомості у створенні «Я-концепції» особистості, регулюванні її діяльності і поведінки, визначено такі педагогічні умови формування у майбутніх викладачів вищої школи професійної толерантності: набуття досвіду самовизначення у цілях, змісті і способах викладацької діяльності; опанування навичок полісуб'єктного і діалогічного спілкування у процесі навчання; рефлексія педагогічної діяльності.

5. Структура професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи виявляється у когнітивному, емоційному та діяльнісному компонентах. Наявність і ступінь розвиненості в магістрантів професійної толерантності виявлялася за критеріями: усвідомленості та усталеності прояву у взаємодії з іншими. Відповідно до цих критеріїв сформованість професійної толерантності в майбутніх викладачів вищої школи виявляється на трьох рівнях: високому (свідомої усталеної толерантності), середньому (спонтанної вибіркової толерантності), низькому (пасивної інтуїтивної толерантності).

6. По завершенні формувального етапу експерименту збільшилась кількість магістрантів, які виявили професійну толерантність на високому рівні (19,5%). Найбільша кількість майбутніх викладачів вищої школи виявила середній рівень професійної толерантності - 61%. Низький рівень професійної толерантності зафіксований у 19,5% майбутніх викладачів. Отже, результати експерименту підтвердили ефективність визначених педагогічних умов у формуванні професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи.

Проведене дослідження не вичерпує усіх питань проблеми професійної підготовки магістрантів як майбутніх викладачів вищої школи. Перспективу подальших наукових розробок убачаємо в теоретичному обґрунтуванні специфіки професійної діяльності викладача у вищій школі з урахуванням його функцій і особливостей навчання дорослих; визначенні науково обґрунтованих засад формування його методичної і професійної культури.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях автора:

1. Ирхина Ю.В. Толерантность и диалогичность общения / Ю.В.Ирхина // Наука і освіта: науково-практ. журнал ПНЦ АПН України. – 2011. – № 1. – С.41-43.
2. Ирхина Ю.В. Педагогічні умови формування професійної толерантності магістрантів як майбутніх викладачів вищої школи / Ю.В.Ирхина // Наука і освіта: науково-практ. журнал ПНЦ АПН України . - Одеса, 2011. - №2. – С.20-23
3. Ирхина Ю.В. Становление теории и практики подготовки преподавателей для высших учебных заведений / Ю.В.Ирхина // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського: зб. наук. пр. – [Спецвипуск «Сучасні тенденції в педагогічній науці України та Ізраїлю: шлях до інтеграції»]. – Одеса, 2010. – С. 152-157.
4. Ирхина Ю.В. Професійна толерантність як характеристика особистості викладача вищої школи / Ю.В.Ирхина // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського: зб. наук. пр. – Одеса, 2006. – № 7-8. – С. 166-171.
5. Ирхина Ю.В. Робота з текстами як передумова формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи / Ю.В.Ирхина // Наука і освіта: науково-практ. журнал ПНЦ АПН України. – [Спецвипуск «Проект «Толерантність як основа соціальної безпеки»] – 2010. – № 1. – С.31-32.
6. Ирхина Ю.В. Підготовка магістрів як майбутніх викладачів для гуманітарних факультетів: матеріали всеукр. науково-практ. конф. викладачів, молодих науковців та студентів [«Якісна початкова освіта: шляхи та умови вдосконалення»], (16-17 квітня 2008 р.) / Ю.В.Ирхина. – Одеса: СМІЛ, 2008. – С. 239-242.
7. Ирхина Ю.В. Толерантність як складова частина професійної діяльності викладачів вищої школи: матеріали всеукр. науково-практ. конф. [«Якість підготовки фахівців в умовах Болонського процесу»], (20-21 листопада 2007 р.) / Ю.В.Ирхина. – Одеса, 2008. – С.29-31.
8. Ирхина Ю.В. Умови розвитку толерантності студентів молодших курсів педагогічного вузу в процесі навчання: матеріали міжвуз. науково-практ. конф. [«Студентські соціальні ініціативи: реалії та перспективи»], (9 квітня 2009 р.) / В.Ю.Періна, Ю.В.Ирхина. – Одеса, 2009. – С. 30-35.
9. Ирхина Ю.В. Формування толерантності як складової підготовки магістрантів до професійно-педагогічної діяльності: матеріали II міжн. науково-практ. конф. [«Освіта і наука в умовах

глобальних викликів»], (12-14 червня 2009 р.) / Ю.В.Ірхіна. – Сімферополь-Судак, 2009 р. – С.76-78.

10. Ірхіна Ю.В. Толерантність в полікультурному вихованні студентів гуманітарного вузу в багатонаціональному регіоні: матеріали міжнар. науково-практ. семінару-наради [«Конфлікти та безпека»], (25 листопада 2010 р.) / Ю.В.Ірхіна. – Одеса, 2010. – С. 90-94.

АНОТАЦІЯ

Ірхіна Ю.В. Формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2011.

Дисертацію присвячено проблемі підготовки магістрантів як майбутніх викладачів вищої школи. У дисертації подано ретроспективний огляд теорії і практики підготовки викладачів вищої школи у практиці вітчизняної та зарубіжної системи вищої освіти, проаналізовано стан підготовки магістрантів як викладачів у теорії і практиці вищої школи, подано визначення поняття «професійна толерантність майбутніх викладачів вищої школи», «підготовка магістрантів до викладацької діяльності». Описано структуру (когнітивний, емоційний, діяльнісний компоненти) критерії (усвідомленість і усталеність прояву) та рівні (високий, середній, низький) професійної толерантності, педагогічні умови її формування (набуття досвіду самовизначення у цілях, змісті і способах викладацької діяльності; опанування навичок полісуб'єктного і діалогічного спілкування у процесі навчання; рефлексія педагогічної діяльності) та методика їх реалізації у процесі підготовки магістрантів. Подано результати експериментальної роботи та їх аналіз.

Ключові слова: професійна толерантність, майбутні викладачі вищої школи, педагогічні умови, підготовка магістрантів.

АННОТАЦИЯ

Ірхіна Ю.В. Формирование профессиональной толерантности будущих преподавателей высшей школы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского», Одесса, 2011.

Диссертационное исследование посвящено проблеме подготовки магистрантов как препода-

вателей высшей школы. В работе приводится ретроспективный обзор теории и практики подготовки преподавателей для высших школ. Установлено, что в высших учебных заведениях Украины, России, стран СНГ, Западной Европы и США преобладает привлечение к преподавательской деятельности лучших выпускников, проявивших склонность к научно-исследовательской деятельности. Освоение ими преподавательской деятельности осуществляется в процессе накопления опыта работы со студентами, при повышении квалификации на специальных курсах и стажировках. Только на рубеже XX-XXI столетия в соответствии с требованиями Болонского процесса подготовка преподавателей высшей школы стала дополнительной специализацией в рамках обучения специалистов в магистратуре.

Доказано, что профессиональная деятельность преподавателя высшей школы имеет существенные отличия от профессиональной деятельности учителя. Она призвана более гибко и быстро реагировать на актуальные потребности общества, соответствовать уровню развития его производства и общественных отношений. Цели современного высшего образования требуют от преподавателя осуществления профессиональной деятельности, которая способствует формированию у студентов субъектной позиции, проявлению самостоятельности и ответственности в достижении целей обучения. Это дает основание рассматривать преподавательскую деятельность, наряду с научно-исследовательской, в качестве органической и равно значимой составляющей профессиональной деятельности преподавателя высшей школы,

Под подготовкой магистрантов к преподавательской деятельности понимается их целенаправленное обучение планированию и организации учебного процесса в высшей школе, созданию его учебно-методического обеспечения, освоению принципов и технологий взаимодействия со студентами, контролю качества достигнутых результатов.

Профессиональная толерантность рассматривается как определенная личностная позиция преподавателя высшей школы, в которой проявляется его отношение к студентам. Под профессиональной толерантностью будущих преподавателей высшей школы понимается интегральная характеристика, которая определяет направленность и принципы взаимодействия со студентами, и обуславливает их развитие в качестве субъектов учебного процесса.

В исследовании выделены и описаны структурные компоненты профессиональной толерантности преподавателя высшей школы – когнитивный, эмоциональный и деятельностный, критерии и уровни ее сформированности у магистрантов. Доказано, что формирование профессиональной толерантности будущих преподавателей высшей школы обеспечивается наличием в процессе подготовки совокупности педагогических условий: приобретение опыта самоопределения в целях, содержании и способах преподавательской деятельности; освоение навыков полисубъектного и диалогичного общения в процессе обучения; рефлексии педагогической деятельности. Реализованные в процессе работы магистрантов в педагогической мастерской при

разработке проектов учебной программы и методического сопровождения к курсу «Дошкольная педагогика», эти условия способствовали развитию у них готовности к принятию и учету в учебном процессе разнообразия в индивидуальных способностях, мотивационных установках и ценностных ориентациях студентов, многообразия концепций и позиций, определяющих цели и содержание их подготовки к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная толерантность, будущие преподаватели высшей школы, педагогические условия, подготовка магистрантов.

ANNOTATION

Irkhina Ju.V. Professional tolerance development of the future teachers of the higher educational establishments – Manuscript.

The thesis aimed at gaining the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.04 – Theory and Methodology of Professional Education. – State Institution “South-Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushinskiy”, Odesa, 2011.

The thesis deals with the problem of training Master students as future teachers of the higher educational establishments. The retrospective review of the theory and practice of the future teachers of the higher educational establishments training in the home and foreign higher education systems is presented. The state of training Master students as future teachers has been analysed in the theory and practice of higher educational establishments.

The phenomena “professional tolerance of the future teachers of the higher educational establishments” and “Master students training for the teaching activity” have been defined.

The structure (cognitive, emotional, active components), efficiency criteria (consciousness and stability of appearing) and the levels of the professional tolerance (high, average, low) have been determined. The pedagogical conditions of the professional tolerance development (acquisition of self-determination experience in the aims, contents and techniques of teaching activity, mastering the skills of polysubjective and dialogical communication during studying, pedagogical activity reflexion) and the methods of their realization in the process of Master students training have been elaborated. The results of the experimental work and their substantial analysis are presented in the research.

Key words: professional tolerance, future teachers of the higher educational establishments, pedagogical conditions, Master students training.